

Kırgızistan’da Faaliyet Gösteren Türk Firmalarının Durum Analizi ve Yabancı Sermaye Olgusu¹

Seyfi YILDIZ²

A.Kadir KÖKOCAK³

Özet

Ülke ekonomilerinin büyümesinde ve büyüme hızının sürdürülmesinde küçüm-senmeyecek bir role sahip olan yabancı sermaye, istihdam artışı, teknolojik geliş-me, ticaret, kalkınma katkılarının yanı sıra ulusal ekonomilerin küresel ekonomi-ye entegrasyonu için de vazgeçilemez faktörler arasında yer almaktadır. 1980’li yıllara kadar genellikle gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları, ülke ekonomilerine sağladığı yararların belirginleşmesi ve sermaye yetersizliği çeken ülkeler için dış borçlanmaya alternatif olarak görülmesiyle 1980’lerden sonra gelişmekte olan ülkeler arasında rekabet konusu olmaya baş-lamıştır. Merkezi ekonomilerin çözülmeye başladığı 1990’lı yıllar ve sonrasında serbest piyasa ekonomisine geçiş süreci yaşayan ülkeler, özellikle Orta Asya Türk Cumhuriyetleri, yabancı yatırımcıların ilgisini çeken önemli alanlardan biri haline gelmiştir. Tarihi İpek Yolu’nun da önemli jeopolitik kavşaklarından birini oluşturan Orta Asya coğrafyası ve özellikle Kırgızistan’ın yurtiçi tasarruf yetersizliği nedeniyle yabancı sermayeye ilgisi ve var olan kaynakların verimlilik esaslarına uygun kullanımı, bölge ülkelerinin yeniden şekillenen ekonomileri adına vazge-çilmez bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu kapsamda Kırgızistan’da faaliyet gösteren Türk yatırımcıların toplam yatırım değerleri 500 milyon dolar civarında olduğu gözlemlenmektedir. Mevcut yatırım tutarının daha da artırılması suretiyle Kırgızistan kalkınmasına Türk desteğinin daha önemli boyutlara taşınması için günümüzde faaliyet gösteren Türk firmalarının durum analizi niteliğinde bir anket çalışması yapılmıştır. Bu anket çalışması üzerine kurulu olan çalışmamız Türk firmalarının performanslarını, Kırgız ekonomisine eklemlenmesini ve katkılarını

¹ Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi II. Uluslararası Girişimcilik Kongresinde sunulmuş bir tebliğdir.

² Yrd. Doç. Dr.,Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, seyfiyildiz@hotmail.com

³ Yrd. Doç. Dr.,Hitit Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kkokocak@hotmail.com

somut verilerle analiz etmenin yanı sıra karşılaşılan sorunların tesbiti ve giderilmesine yönelik önerilerde bulunma fırsatı sağlaması bakımından da literatüre önemli katkılar sağlayacak niteliktedir.

Anahtar kelimeler: *doğrudan yabancı yatırım, geçiş ekonomileri, girişimcilik, ekonomik önem, küresel ekonomik sistem*

Situation Analysis of the Turkish Companies Operating in Kyrgyzstan and Foreign Capital

Abstract

Foreign investment has very important role for the sustainable economic development of countries. Foreign investments also helps to reduce unemployment, brings new technology, create new markets, expands the economy. However, the most important role of the foreign investment can be accepted as to integrate a country`s economy to the global economic system. Foreign investment is developed 1980s among developed countries. After seeing the benefits of the foreign investment for the economic development, developing countries also compete each other to receive foreign investment after 1980s. After all, it is understood that foreign investment is an alternative to the borrowing money from other countries. After collapsing the socialist (central) economies in 1990s, especially central Asian economies have problems of transition to liberal economy from a socialist economy. Foreign investment is seen as an important vehicle to develop these economies. In Kyrgyzstan, in a very important intersection of the historic Silk Way, needs foreign investment because of the inefficiency of the national capital. For economic development, foreign investment is required in Kyrgyzstan. Turkish investment as foreign investment in Kyrgyz Republic is total around 500 million US dollar`s. To increase the current amount is possible. In this study, for the analysis of the Turkish companies, a questionnaire is applied. As a result of this study, the effects of the Turkish companies to the economy of the Kyrgyz Republic can be learned. Also, as a result of this study, problems that Turkish companies encountered can be learned.

Keywords: *foreign direct investment, transitional economies, entrepreneurship, economic impact, global economic system*

1. Yabancı Sermayenin Ekonomik Getirileri

Yabancı sermaye finansal bir hareketin uluslararası akımı olmasının ötesinde anlamlar içermektedir. Teknoloji transferi, istihdam, yatırım, dış ödemeler dengesi, yönetim becerisi, büyüme ve kalkınma gibi iktisadi fenomenleri kendi içinde barındıran bir karakter taşımaktadır. Çok boyutlu ekonomik yansımaları olan yabancı sermaye olgusu temelde bir dış finansman kaynağı olarak geleneksel ve alternatif dış finansmanlar şeklinde kategorize edilebilir. Geleneksel dış finansmanlar; uluslararası çok taraflı mali kurumlar finansmanlarını, devletlerarası finansmanları ve uluslararası ticari banka kredilerini kapsarken, alternatif dış finansmanlar; başta Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (DYSY) ve uluslararası portföy yatırımları olmak üzere tüm diğer özel kaynaklı finansmanları içine almaktadır. Bu finansmanlar kendi içlerinde de çeşitli gruplar halinde ve çeşitli şekillerde tasnif edilebilmektedir. Tüm bu farklı dış finansman araçları içerisinde reel ekonomik boyutları olan en önemli finansman aracı doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıdır. Girdiği ülke üzerindeki etkileri ve doğurduğu ekonomik sonuçları itibarıyla akademik çalışmalara konu olmuş ve ampirik araştırmaların yoğunlaştığı bir alan olmuştur.

DYSY'nın yurtiçi ekonomi üzerinde ortaya çıkaracağı etkiler üzerine yapılan teorik tartışmalar, ana hatlarıyla, faktör fiyatları, faktör verimlilikleri, bilgi ve teknoloji transferi, ev sahibi ülke ihracatı ve ekonomik büyüme üzerine yoğunlaşmaktadır. Ayrıca, DYSY'nın yararları üzerine OECD'nin yaptığı sınıflandırma beş ana başlıkta toplanmıştır: (I)Bilgi ve teknoloji transferi, (II)Girişim kültürünün gelişmesi ve yeniden yapılanma, (III)Uluslararası ticari entegrasyona katkı, (IV)Yerel işletmelerin sektör içerisindeki rekabetini güçlendirme, (V)Beşeri sermaye birikimine katkı.⁴

Yabancı sahipli firmalardan yerli firmalar üzerine verimlilik yayılmasını açıklamada kullanılan ana araçlardan birisi, DYSY'nın yatırımın yapıldığı ülke ekonomik büyümesi üzerine yaratacağı olumlu etkilere dayanmaktadır. İktisat literatüründe yer alan teorik ve uygulamalı çalışmalarda, ülkeler arasındaki ekonomik büyüme farklılıklarının temelinde teknolojik yayılma ve sermaye birikiminin yattığı sıklıkla dile getirilmektedir.

Sermaye birikiminin ekonomik gelişmeyi teşvik edeceğine dair literatür dikkate alındığında, DYSY'nın sermaye birikiminin oluşumuna ve

⁴ OECD, *Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies*, Organization for Economic Co-operation and Development, Paris: 2003, p. 14.

gelişimine katkıda bulunacağı açıktır.⁵ Diğer taraftan yabancı firmaların yüksek verimliliği, yerli firmalardaki düşük verimlilik pahasına ortaya çıkıyorsa, DYSY'nın yurtiçi ekonomik büyüme ve toplam üretim düzeyi için hiçbir çıkarımı söz konusu olamamaktadır. Yabancı firma faaliyetlerinden kaynaklanan yayılma etkisi olmaksızın, büyüme etkilerinden bahsetmek de mümkün değildir.⁶

Benzer şekilde, DYSY'nın büyüme üzerine etkileri hakkındaki iyimser bir bakış açısıyla Romer (1993), gelişmiş ülke (GÜ)'lerden kazanç elde etme veya GÜ'leri yakalama çabasındaki GOÜ'lerin ekonomik kalkınmasındaki temel engelin fiziksel sermayeden ziyade, bilgi ve/veya düşünce düzeyindeki eksiklikten veya bilgi açısından kaynaklandığını ileri sürmektedir.

DYSY'nın ekonomik büyüme üzerine olası etkileri iki boyutta değerlendirilir: Birincisi, yurtiçi tasarrufların ekonomik gelişmeyi finanse etmede yetersiz kalması durumunda, DYSY, tasarruf eksikliğinin giderilmesine yardımcı olan ve önemli döviz girdisi sağlayan araçlardan birisi olmasıdır. İkincisi, yabancı şirketlerin varlığının yurtiçi ekonomide pozitif dışsallıklar ortaya çıkarmasıdır.

Mümkün olabildiğince fazla DYSY çekebilmede birçok ülkenin göstermiş olduğu yoğun çabalar, DYSY'nın olumlu etkilerine ilişkin teoriyi dolaylı olarak destekler niteliktedir.⁷ Bu nedenle, ekonomik büyüme üzerine yabancı yatırımların etkisinin incelenmesi, politika çıkarımları için de önem arz etmektedir. Daha açık bir ifadeyle, DYSY ev sahibi ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde pozitif bir etkiye sahipse; bu durumda yabancı yatırımların sınırlandırılmasını isteyen araştırmacı ve politikacıların argümanları geçersiz kalacaktır. Aksine, DYSY'nın büyüme üzerinde pozitif bir etkisi yoksa, bu durumda DYSY çekebilme için ülkeler tarafından uygulanan ve ülke ekonomileri açısından ekstra maliyetlere neden olan vergi teşvikleri, altyapı sübvansiyonları, ithalata vergi muafiyetleri ve diğer özendirici uygulamaların yeniden gözden geçirilmesi gerekecektir.⁸

⁵ Jong Il Choe, "Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth?", *Review of Development Economics*, 7(1). 2003, p. 44.

⁶ OECD. *Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies*, Organization for Economic Co-Operation and Development. 2003, p. 14.

⁷ Joze Mencinger, "Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?", *Kyklos*, 56(4). 2003, p. 491.

⁸ Maria Carkovic, and Ross Levine, "Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?", *Financial Globalization: A Blessing or a Curse*, World Bank Conference. 2002, p. 3.

Sınaî yatırımların konu bakımından çeşitlenmesi, yatırımların büyüklük kazanması, harcıâlem tüketim mallarından ara malı ve yatırım malları üretimine geçiş, ihracat olanakları ve zorunlulukları, iç ve dış piyasalardaki rekabet nedeniyle kalite ve maliyet unsurlarının ön plana çıkması sanayi kesiminde teknolojinin önemini arttırmıştır. Bu önem sanayinin gelişmesine paralel olarak gittikçe de artmaktadır.⁹

Teknolojik ilerleme ve gelişme ise, büyük çapta araştırma ve geliştirme harcamalarını gerektirmektedir. Bu nedenle teknolojik yenilikler çokuluslu ve uluslar ötesi şirketler tarafından yapılmaktadır.¹⁰ Gelişmekte olan ülkelerin ileri sanayi ülkeleri ve çokuluslu şirketlerin elinde olan bu teknolojik avantajı ülkelere çekebilmesi iki yolla mümkün olmaktadır:

1. Teknik bilginin lisans anlaşmaları, teknik yayımlar, ticaret, resmi teknik yardım programları ve diğer haberleşme araçları ile,

2. Özellikle yabancı sermayeli şirketler tarafından gerçekleştirilen doğrudan yatırımlar sayesinde yatırım yapılan ülkeye yeniliğin bizzat şirket tarafından getirilmesi ile.

Birinci yolla teknoloji ithali ülkelere daha pahalıya mal olmakta, geçmişte ülkelerin bu şekilde dışarıya ödedikleri meblağ 1,5 milyar dolara ulaşmış ve bu ülkelere giden yabancı sermayenin yarısından fazlasını oluşturmuş bulunmaktadır.

Bu durumda ciddi yabancı sermaye yatırımları ileri teknolojinin transferi konusunda önemli bir kanal olarak ortaya çıkmaktadır. Yeni üretim konularında, ekonomik büyüklükte sanayi yatırımlarının gerçekleştirilmesinde ve üretimlerinin sürdürülmesinde, dünya ülkelerinde mevcut en ileri teknolojinin transferi ve teknolojik gelişmelerin sürekli olarak uygulanmasında ve ülkeye aktarılmasında yabancı sermaye olanaklarından geniş ölçüde yararlanmak mümkündür.¹¹

Gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin yeni teknolojilere ulaşmaları veya teknoloji açıklarını kapatmaları için iki seçenek bulunmaktadır. Birincisi, yeniliklerin firma tarafından gerçekleştirilmesi, ikincisi ise başkaları

⁹ Güngör Uras, "Türkiye'de Teknoloji Transferi Konusunda Uygulama ve Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar", *Teknoloji Transferi Sorunu ve Türkiye*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 1974, s. 39-45.

¹⁰ Sadun Aren, "Teknolojinin Üretimdeki Yeri ve Çağımızdaki Durumu", *Teknoloji Transferi*, T.M.M.O.B, Açık Oturum Tam Metni. İstanbul: 1987.

¹¹ S.Rıdvan Karluk, "Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyüme Katkısı", *Ekonomik İstikrar Büyüme ve Yabancı Sermaye*, TCMB, Ankara: 2001.

tarafından geliştirilen teknolojilerin kullanılması ve taklit edilmeleridir. Yeni teknolojilerin geliştirilmesi ülke veya firmalar arasındaki teknoloji açığını büyütürken, bu teknolojilerin diğerleri tarafından edinilmesi ise bu açığı kapayıcı bir etki yapacaktır. Teknoloji transferi, özellikle az gelişmiş (AGÜ) ve gelişmekte olan ülke (GOÜ)'lerde DYSY, gelişmiş teknolojilere ulaşmada temel kanallardan biri olarak önemini sürekli korumaktadır. Dolayısıyla AGÜ ve GOÜ'lerin gelişmiş bir teknoloji düzeyine ulaşmalarının temel yollarından birisi de DYSY'nın teşvikidir.¹²

Yabancı sermaye yatırımları, yaratacağı yeni iş olanakları ile ülkenin işsizlik sorununun çözümüne net bir katkı sağlar. Yatırımların doğrudan istihdam veya gelir artırıcı etkileri üzerinden dolaylı istihdam yansımaları iktisat biliminin çarpan ve hızlandırıcı etkisi yaklaşımları ile genel kabul görmüş bir olgudur. Ayrıca oluşturacağı iktisadi sinerji ve rekabet katkısı ile yerli ve yabancı diğer girişimcilerin de istihdama desteklerini sağlamış olacaktır. Müşteri müşteriyi çeker yaklaşımınca, her yabancı girişimci başka bir yabancı girişimcinin gelmesine hem öncülük edecektir hem de zemin oluşturacaktır.

Yabancı sermaye ile birlikte, üst düzey yöneticileri de yatırım yapılan ülkeye gitmekte, ancak gerekli diğer işgücü, yerli kaynaklardan karşılanmaktadır. Büyük bir işsiz potansiyeline sahip az gelişmiş ülkeler açısından, bu işsizliği giderecek yatırımların kendi kaynakları ile gerçekleştirecek imkânları yetersiz olduğundan, yabancı sermaye yatırımları istihdam açısından elverişli bir durum yaratmaktadır.

Aksi halde, sanayileşmiş ülkelere doğru bir emek göçüne taraftar olmak gerekir. Oysa sanayileşmiş ülkelerin bugün buna razı olmadıkları gözlenmektedir. Razi olsalar bile, bu durumun toplumsal ve kültürel açıdan her iki ülke için birçok sakıncaları beraberinde getirdiği bir gerçektir. En azından bir ülkenin kendi vatandaşını dışarıda iş arayacak durumda bırakması egemenlik adına sıkıntı vericidir.¹³

Yabancı sermayenin getirdiği dövizler ve uzun dönemde sağladığı ihracat artırıcı etkileri geldiği ülkenin ödemeler dengesine pozitif katkılarda bulunur. Ancak kâr transferi riski yabancı sermaye getirisini azaltarak dış

¹² M. Kemal Değer - Ö. Selçuk Emsen, "Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri Panel Veri Analizleri (1190-2002)", *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2006.

¹³ Muhammed Akdiş "Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler", İnceleme Yarışması-Mansiyon, *Dünya'da ve Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*, İstanbul: YASED Yayınları No:33, 1988, s. 61-90.

ödemeler bilançosu üzerindeki etkisini azaltıcı bir karakter taşıyabilir. Bunun için kârların yatırıma dönüştürülmesi gelişmekte olan ülkeler açısından sağlanması gereken bir zorunluluktur. Bu tür ülkeler yabancı sermaye politikalarında, ülkeye giriş izni verilen yabancı firmaların ihracata yönelik üretimde bulunmaları esas alınmalıdır. Uluslararası veya çok uluslu nitelikte olan yabancı firmaların dış piyasalar konusunda geniş deneyimleri ve yaygın bir satış ve pazarlama ağı vardır. Ev sahibi ülke yabancı şirketin bu imkânlarından yararlanarak ihracatını artırabilir. Artan ihracat ise dış ödemeler bilançosuna pozitif olarak yansiyacaktır.

Yabancı sermayeli şirketler kar transferi, yatırım ve ara malı ithali ile ödemeler bilançosuna yaptıkları olumsuz etkileri, üretim kapasitesi ve ihracattaki kabiliyetleri ile giderebilme özelliğine sahip bulunmaktadır. Ayrıca sağladıkları ithal ikamesi ile de döviz kazandırıcı işlev görmektedirler.¹⁴

1980’li yıllara kadar genellikle gelişmiş ülkeler arasında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımları, ülke ekonomilerine sağladığı yararların belirginleşmesi ve sermaye yetersizliği çeken ülkeler için dış borçlanmaya alternatif olarak görülmesiyle 1980’lerden sonra gelişmekte olan ülkeler arasında rekabet konusu olmaya başlamıştır. Dünyada küreselleşme süreci öncesinde yeterince önemsenmeyen yabancı sermaye, bugün kalkınmaya olan katkısının anlaşılmasıyla, gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ülkelerin ilgi odağı haline gelmiştir. Küreselleşmeyle birlikte, ekonomi ve ticarete liberalleşme eğilimlerinin hız kazanmasıyla, sermayenin serbest dolaşımı artmış, ticaret serbestleşmiş ve tüketici alışkanlıklarında benzerlikler görülmeye başlamıştır. Bu doğrultuda yabancı sermaye önündeki engelleri kaldırmaya, liberalleşme ve özelleştirme faaliyetlerine ve teşvik tedbirlerine yönelik düzenlemeler yapan gelişmekte olan ülkeler özellikle 1990’ların ortalarında dünya çapında gerçekleşen yabancı sermaye yatırımlardan aldıkları payları oldukça yüksek düzeylere çıkarmışlardır¹⁵.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gittiği ülkenin sermaye birikimine ve üretim kapasitesine önemli katkılar sağlar. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için fevkalade önemlidir. Çünkü azgelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliği sermaye birikiminin yetersiz olmasıdır. Esas itibarıyla başka bir ülkenin sermaye birikiminden oluşan

¹⁴ Ünal Bozkurt, *Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi*. İstanbul: YASED Yayınları, No: 20, 1985.

¹⁵ Abdulkadir Kökocak, - İbrahim Aslan, “Türkiye’de Yabancı Sermayenin Sermaye Birikimine Katkısı: 1980-2005” www.mevzuatdergisi.com, Ocak 2007, Erişim: 15.03.2008.

yabancı sermaye hem başlangıçta getirdiği sermaye ile hem de elde ettiği kârları yatırıma dönüştürmek suretiyle geldiği ülkenin sermaye birikimine sahip olduğu teknoloji ile bir üst kategoride destek sağlar.

2. Kırgızistan'ın DYSY Pozisyonu ve Öncelikleri

Kırgızistan, ülkelerin gelişmişlik kategorilerine göre geçiş ekonomisi niteliğine sahip bir ülke özelliği taşımaktadır. Geçiş ekonomileri ise, genelde piyasa ekonomisini oluşturmaya çalışan ekonomileri tanımlamaktadır. Gelişmekte olan birçok ülke bu kapsamda yer almaktadır. Ancak spesifik olarak “geçiş ekonomileri” kavramı; eskiden sosyalist ekonomi sistemine sahip olup, günümüzde piyasa ekonomilerini oluşturmaya çalışan ülkeler için kullanılmaktadır. Bu ekonomiler farklı piyasa ekonomisi deneyimi yaşamakla birlikte, yoksulluk, az gelişmiş altyapı, güçlü ve katı bir komuta sistemi ile sürekli büyüyen ve hantallaşan kamu sektörünün yolaçtığı problemler, ortak paydaları olmuştur.¹⁶

Merkezi planlı ekonomik modelden serbest piyasa ekonomisine geçiş kavramı, temel olarak, ekonomik faaliyetlerin fiyatlar ve piyasa işlemlerinin serbestleştirilmesi, kaynakların etkin kullanılacak şekilde yeniden dağıtılması, makro ekonomik istikrar için piyasa ağırlıklı enstrümanların geliştirilmesi, özelleştirmeler vasıtasıyla ekonomik verimlilik ve etkin bir işletme yönetiminin sağlanması, sıkı bütçe disiplini uygulanarak ekonomik verimliliğin sağlanması, mülkiyet hakları, hukukun üstünlüğü ve şeffaf bir pazara giriş düzenlemesi içeren kurumsal ve hukuki bir çerçevenin oluşturulması unsurlarını içermektedir.

Diğer taraftan ise, küreselleşen dünya ekonomisine karşı ülkelerin kendilerini soyutlama olanaklarının ortadan kalkması ve küresel iktisadi ve siyasi sisteme entegre olmak zorunda olmaları, ülkelerin dışa kapalı ekonomik sistemlerden liberal ekonomi politikalarına dönüşümünü zorunlu kılmaktadır.

Kırgızistan ekonomisinin büyümesi ve küreselleşme sonucu dünya ekonomisinde serbest hareket edebilen yabancı sermayeyi çekebilmesi, yabancı yatırımları teşvik edici politikaların geliştirilmesi kapsamında Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelere(KOBİ) yer vermesine ve bu kapsamda özelleştirme politikalarına hız verilmesine bağlıdır.

¹⁶ Hüseyin Avni Egeli-Ö.Selçuk Emsen, “ Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları Ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme”, *Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu*, Bışkek, 02-04 Mayıs 2002, s. 40-41.

SSCB'nin dağılması sonrasında eski cumhuriyetlerde yaşanan süreç, genel olarak veya "geçiş" (transition) süreci olarak adlandırılmaktadır. Geçiş sürecinin ekonomik dönüşüm yönünden anlamı "Merkezi Planlama Ekonomisi"nden "Piyasa Ekonomisi"ne geçiştir. Yabancı yatırımları çekebilmek amacıyla bir dizi yapılanmaları gerçekleştirmiş olan Kırgızistan, 1991 yılının sonunda çıktığı bu "geçiş" sürecinde geçen 15 yıl sonunda tatmin edici yol kat edememiştir¹⁷.

Tablo 1: Kırgızistan'da Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırım Girişleri (Cari Fiyatlarla, Milyon \$)

	1995	1997	1999	2001	2002	2003	2004	2005	2005/9ay	2006/9ay	Kümülatif
DYSY Girişi	95.820	85.875	108.562	90.089	115.666	147.064	175.477	202.729	136.424	189.460	1.582.396

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi. *Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar, 2001-2005*, Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi Yayını, Bişkek: 2006.

Tablo 1'de görüleceği üzere, 1995 yılında 95 milyon dolar olan doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi, 1999 yılına kadar 108 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Ancak yukarıda bahsedildiği üzere 2000'li yılların başındaki büyük krizden etkilenerek doğrudan yabancı sermaye yatırımları 2000 ve 2001 yıllarında eksi seviyelerine düşmüştür. Gerek 16 Eylül 1997 tarihli Yabancı Yatırımlar Hakkındaki Kanun ve gerekse yukarıda sayılan bir dizi teşvik tedbirleri bile bu düşüş trendini önleyememiştir.

Yine Dünya trendlerine uyumlu şekilde 2002 yılından itibaren mütevazı olarak artmaya başlayan net doğrudan yabancı sermaye yatırım girişleri 2003 yılında 147 milyon, 2004 yılında 175 milyon, 2005 yılında 202 milyon dolar seviyesine ulaşabilmiştir. Bu rakam başlangıç seviyesine oranla yüksek gibi görünse de GSMH'ya oranlandığında çok düşük bir seviyede kalması nedeniyle Kırgızistan doğrudan yabancı sermaye yatırımları çekmede başarısızdır denebilir.

Kırgızistan'a yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımları incelendiğinde, Tablo 2'de görüleceği üzere, yatırımların % 85'i Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) dışındaki ülkelerce sağlanmıştır. Toplam kümülatif yatırım miktarı 1.35 milyar dolar olurken, 1. sırada % 26 ile Kanada, 2. sırada % 11 ile Türkiye ve 3. sırada % 10 ile ABD yer almaktadır.

¹⁷ Seyfi Yıldız – Yaşar Ayyıldız. "Kırgızistan'da Yabancı Sermayenin Gelişimi ve Ekonomik Etkileri", V. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Calalabat/Kırgızistan, 11-13 Haziran 2007.

BDT ülkelerinden gelen yatırım ise 230 milyon dolar kümülatif rakamla % 15 seviyesindedir. Burada da ilk ikide, sırasıyla % 8 ve % 4'le Kazakistan ve Rusya bulunmaktadır.

Tablo 2: Kırgızistan'da Gerçekleşen Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (1000 \$)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2005/9ay	2006/9ay	Kümülatif	Pay (%)
TO PLAM	89.608	90.089	115.666	147.064	175.477	202.729	136.424	189.460	1.582.396	-
BDT Dışı Ülkeler	76.539	83.734	89.551	119.517	146.444	153.382	104.032	126.329	1.351.648	85,42
Kanada	6.757	12.984	12.730	31.121	46.518	26.131	23.339	14.026	413.385	26,12
Türkiye	12.130	16.335	13.439	25.281	23.082	16.110	5.570	11.133	185.255	11,71
ABD	23.578	17.502	20.144	9.882	13.952	11.720	8.449	5.495	168.507	10,65
Almanya	9.515	22.402	8.977	5.982	8.533	36.451	19.753	43.398	154.884	9,79
İngiltere	6.079	1.627	2.543	1.973	10.491	29.478	22.194	36.600	149.727	9,46
Çin Halk Cumh.	891	2.488	8.539	14.644	6.785	3.604	3.604	2.924	43.630	2,76
Güney Kore	62	3.917	7.679	7.217	8.515	446	364		42.871	2,71
G. Kıbrıs Rum Yön.	753	558	961	1.826	11.546	4.510	6.685	972	21.828	1,38
İsviçre	429	295	356	3.959	197	1.654	994	387	20.703	1,31
Avustralya	402	80	5.829	201	3.124	4.890	3.448	1.742	17.051	1,08
BDT Ülkeleri	13.069	6.354	26.115	27.547	29.033	49.346	32.392	63.131	230.748	14,58
Kazakistan	210	1.475	6.310	13.242	15.581	40.338	24.359	56.182	140.721	8,89
Rusya	5.426	3.021	17.095	11.126	11.867	8.128	7.187	6.542	67.757	4,28
Türkmenistan	6.576	38		72	18				9.232	0,58
Özbekistan	91	1.206	286	991	305	0	25	55	4.118	0,26

Kaynak: Seyfi Yıldız ve Yaşar Ayyıldız, “Kırgızistan’da Yabancı Sermayenin Gelişimi ve Ekonomik Etkileri”, V. *Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, Calalabat/Kırgızistan, 11-13 Haziran 2007.

3. Kırgızistan’da Türk Yatırımcılarının Çok Yönlü Pozisyonuna İlişkin Bir Uygulama ve Analiz

Türk yatırımcılara ilişkin olarak gerçekleştirilen bu anket çalışması ile Kırgızistan’daki Türk yatırımcı ve işletmelerinin genel özellikleri, Kırgızistan’da karşılaştıkları ortam ve problemleri, bu ülke ve ticari hayat hakkında düşünceleri ve geleceğe yönelik görüş ve önerileri ile ilgili bilgiler tespit edilmeye çalışılmıştır. Elde edilen bulgulardan, yabancı sermaye yapısı ve sorunlarına ilişkin yönlendirici ve aydınlatıcı verilere ulaşılmıştır.

Bu kapsamda örnekleme yöntemiyle hedef kitleye yönelik yapılan sorgulamalardan bir kısmı ve alınan sonuçlar aşağıdaki gibi analiz edilmiştir:

Kırgızistan’daki Türk sermayeli firmaların yarıya yakınının (% 47,6), Türkiye ya da 3. ülkelerde yatırımları mevcuttur. Ankete katılan 63 firmadan 33’ü sadece Kırgızistan’da faaliyette bulunmakta, başka bir ülkeyle organik bağı olan firma bulunmamaktadır (Tablo 3).

Ankete katılan 63 firmadan 30’unun, Kırgızistan dışında merkez ya da şube şeklinde organik bağı bulunmaktadır. Bunların değişik ülkelerde bir ya da birkaç şube ya da bağlantılı firması mevcuttur.

Bu bağlantılar incelendiğinde iki ülke öne çıkmaktadır. Kırgızistan dışında en fazla bağlantılı olan ülke % 34,5 ile Kazakistan’dır. Türkiye bağlantılı olan firmalarının oranı % 30,9’dur. Rusya ile birlikte Orta Asya Türk Cumhuriyetlerindeki toplam bağlantılı firma sayısı 33 yani % 60,0’dır. Türkiye de dahil edildiğinde bu oran % 90,9 olmaktadır. Bu durum Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri arasındaki yakın ilişkiyi ya da Orta Asya’daki coğrafi birliği ve Kırgızistan’ın komşu ülkelere ulaşma avantajını açıkça göstermektedir.

2 AB ülkesi (Hollanda ve Almanya) ile başka bir grupta yer alan Pakistan, İran ve Hindistan’da toplam grup yatırımları sadece 5 firmadır. Bu firma sayısı da ankete katılan firmaların % 9,1’ine tekabül etmektedir.

Tablo 3: İşletmelerin Türkiye Ya da Başka Üçüncü Ülkelerdeki Yatırımları (Şubesi olan toplam 23 firmanın başka ülke bağlantıları).

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Kazakistan	19	34,5	34,5	34,5
Türkiye	17	30,9	30,9	65,5
Tacikistan	6	10,9	10,9	76,4
Özbekistan	3	5,5	5,5	81,8
Diğer	3	5,5	5,5	87,3
Azerbaycan	2	3,6	3,6	90,9
Rusya	2	3,6	3,6	94,5
AB Ülkeleri	2	3,6	3,6	98,2
Türkmenistan	1	1,8	1,8	100,0
Toplam	55	100,0	100,0	

Firmaların 54'ü (% 85,7) ithalat yapmaktadır. İthalat yapmayan sadece 9 firma mevcuttur. Bunların oranı da % 14,3'tür. Tablo 4'te de görüldüğü üzere firmaların % 34,5'ünün Kazakistan'da, % 30,9'unun Türkiye'de organik bağı olan firmaları mevcuttur. Toplamda firmaların % 65,4'ünün Kazakistan'da veya Türkiye'de uzantıları vardır. Bu durum firmaların diğer ülkelerdeki merkez ya da şubeleri ile ticari ilişki içerisinde bulunduğunu göstermektedir.

Tablo 4: İşletmecilerin “İthalat Yapıyor Musunuz?” Sorusuna Verdikleri Cevaplar

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Evet	54	85,7	85,7	85,7
Hayır	9	14,3	14,3	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

Dikkati çeken başka bir nokta da Türkiye ile birlikte, Kazakistan, Çin ve Rusya dahil, Orta Asya ülkelerinden yapılan toplam ithalat % 76,1 oranına ulaşmaktadır. Bu durum Kırgızistan'ın bölgesel ve coğrafi konumunu ve stratejik ticari önemini bir kez daha vurgulaması açısından önemlidir.

Türkiye ile Kırgızistan arasında hava, kara ve demir yolları ile ulaşım sağlanmaktadır. Demiryolu ile 40 tonluk konteynır 4500 \$'a 30-40 günde, kara yolu ile 23 tonluk bir tır 7500 \$'a 10-14 günde, hava yolu ile kg'ı 2,5 \$'a 1 günde Kırgızistan'a ulaşmaktadır.¹⁸ Yaklaşık 5 bin km uzaklığa ve bu nakliye maliyetlerine rağmen Türkiye'nin ithalat yapılan ülkeler arasında 1. sırada yer alması anlamlıdır. Bunun yanında Kırgızistan'ın BDT ülkelerine kara, hava, demir yolu ulaşımı mevcuttur.

Firmaların ana ithalat kalemleri değerlendirildiğinde, en çok ithalat yapılan kalem, % 23,8 ile inşaat malzemeleri ve PVC ürünleri olarak karşımıza çıkmaktadır. İkinci ve üçüncü sırada ise sırasıyla %19,0 ve % 15,9 ile tekstil-konfeksiyon-ayakkabı, gıda ve tarım ürünleri yer almaktadır (Tablo 5).

Tablo 5: İşletmelerin 2006 Yılındaki En Çok İthal Ettiği Ürün Grupları:

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
İnşaat Malzeme-PVC Ürünleri	15	23,8	23,8	23,8
Tekstil-Konfeksiyon-Ayakkabı	12	19,0	19,0	42,8
Gıda ve Tarım ürünleri	10	15,9	15,9	58,7
Diğer	10	15,9	15,9	74,6
Mobilya-Beyaz Eşya-Ev Gereç.	8	12,7	12,7	87,3
Kırtasiye ve Ambalaj Malz.	6	9,5	9,5	96,8
Hizmet Alımı	2	3,2	3,2	100

Firmaların 30'u (% 47,6) ihracat yapmaktadır. İhracat yapmayan 33 firma mevcuttur. Bunların oranı ise % 52,4'tür. Türk firmalarının yaklaşık yarısı ihracat yapmaktadır denebilir. Bu da yabancı sermaye olarak Kırgızistan'da faaliyet gösteren Türk yatırımcılarının, ülkenin ihracatını arttırmada önemli bir katkısı olduğunun göstergelerinden biridir.

¹⁸ KITIAD (Kırgız-Türk İş Adamları Derneği Web Sitesi Veri Tabanı), www.kitiad.org.kg, Erişim: 06.03.2008.

Tablo 6: İşletmecilerin “İhracat Yapıyor Musunuz?” Sorusuna Verdikleri Cevaplar:

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Evet	30	47,6	47,6	47,6
Hayır	33	52,4	52,4	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

En çok ihracat yapılan ülkeler sıralamasında Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan, sırasıyla % 44,4, % 25,9 ve % 13,0 ile ilk üç sırada yer almaktadır. Türkiye ihracat yapılan ülkeler sıralamasında Rusya ile birlikte % 3,7 ile dördüncü ve beşinci sırada yer almaktadır. İhracat yapılan sadece 1 AB ülkesi bulunmakta iken, yine sadece 1 firma ABD ve 3 firma da diğer ülkelere ihracat yapmaktadır.

Tablo 7: İşletmelerin 2006 Yılında En Çok İhracat Yaptıkları Ülkeler (İlk Üç Ülke)

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Kazakistan	24	44,4	44,4	44,4
Tacikistan	14	25,9	25,9	70,4
Özbekistan	7	13,0	13,0	83,3
Diğer	3	5,6	5,6	88,9
Rusya	2	3,7	3,7	92,6
Türkiye	2	3,7	3,7	96,3
AB Ülkeleri	1	1,9	1,9	98,1
ABD	1	1,9	1,9	100,0
Toplam	54	100,0	100,0	

İhracat yapılan ana kalemler arasında % 30,0 ile gıda ve tarım ürünleri, % 23,3 ile inşaat malzemeleri ve PVC ürünleri ilk iki sırada yer almaktadır. Sıralamada daha sonra % 10,0 ile kırtasiye ve ambalaj malzemeleri, mobilya-beyaz eşya ve ev gereçleri, tekstil, konfeksiyon ve ayakkabı ile hizmet ihracı yer almaktadır. En son sırada diğer ihraç ürünleri yer almaktadır (Tablo 8).

Tablo 8: İşletmelerin 2006 Yılındaki En Çok İhrac Ettiği Ürün Grupları

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Gıda ve Tarım ürünleri	9	30,0	30,0	30,0
İnşaat Malz-PVC Ürünleri-	7	23,3	23,3	53,3
Kırtasiye ve Ambalaj Malzemeleri	3	10,0	10,0	63,3
Mobilya-Beyaz Eşya-Ev Gereçleri	3	10,0	10,0	73,3
Tekstil-Konfeksiyon-Ayakkabı	3	10,0	10,0	83,3
Hizmet Satışı	3	10,0	10,0	93,3
Diğer	2	6,7	6,7	100,0
Toplam	30	100,0	100,0	

Firmaların geleceğe yönelik yeni iş planları ya da yatırım projeleri olup olmadığı yönündeki soru üç seçenekli olarak sorulmuştur. Soruya “evet var; Kırgızistan’da yeni yatırımlar yapmak istiyoruz” şeklinde verilen cevaplar % 74,6 ile birinci sırada yer almaktadır. Ancak “hayır yok; gelecek şu anda bizim için belirsiz” diyen firma sayısı sadece 1’dir. Geriye kalan 15 firma “mevcut durumu muhafaza edip işimize devam etmekteyiz” cevabını vermiştir. Bunların oranı ise % 23,8’dir (Tablo 9).

Tablo 9: İşletmecilerin Geleceğe Yönelik İş Planları, İleriye Dönük Yeni Yatırım Projeleri

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Evet Var; Kırgızistan’da Yeni Yatırımlar Yapmak İstiyoruz	47	74,6	74,6	74,6
Mevcut Durumu Muhafaza Edip İşimize Devam Etmekteyiz	15	23,8	23,8	98,4
Hayır Yok; Gelecek Şu Anda Bizim İçin Belirsiz.	1	1,6	1,6	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

Bu seçeneğin yorumu ileriye dönük iş planı ya da yatırım projesi gerçekleştirilebilmek için firmaların henüz önlerini göremedikleri ve bir süre beklemede kalmayı tercih ettikleri şeklinde yorumlanabilir. Verilen cevaplar, özellikle 2005 yılındaki iktidar değişimi sırasında yaşanan 24 Mart yağmalama olayları ve sonrasındaki yıllarda devam eden muhalefet eylemlerinin yoğunluğu neticesinde ortaya çıkan politik istikrarsızlığın mevcudiyeti ile bağdaşmaktadır. Çok partili sisteme geçiş henüz çok yeni olmakla birlikte nüfusu 5.1 milyon civarında bulunan Kırgızistan’da örneğin 2001 yılında 27 adet siyasi parti mevcuttur.¹⁹

Özellikle, küçük de olsa birkaç muhalif grubun yönetim karşıtı protesto eylemlerinin yoğunlaştığı son yıl içerisinde ticari hayattaki durgunluk gözle görülür bir seviyeye ulaşmıştır. 9 ile 19 Nisan 2007 tarihleri arasındaki muhalefet eylemlerinde de ticaret merkezlerindeki durgunluk dikkati çekecek seviyede yükselmiştir.

Firma temsilcilerinin Kırgızistan’daki ticari faaliyetlerinden dolayı ne derecede memnun oldukları sorusuna verilen cevaplar ilginçtir. Memnuniyet derecesinin “çok yüksek” ya da “yüksek” olduğunu belirten firma sayısı sadece 6 ve 15, toplamda 21’dir. Bu da kümülatif % 23,8’e tekabül etmektedir. Diğer bir ifade ile Kırgızistan’daki Türk sermayeli yatırımcıların sadece yaklaşık 1/3’ü buradaki faaliyetlerinden “yüksek” ya da “çok yüksek” derecede memnun anlamına gelmektedir. Firmaların yarısından fazlası (33 firma), % 52,4 oranıyla, memnuniyet derecesinin “normal” olduğunu beyan etmiştir.

Tablo 10: İşletmecilerin Kırgızistan’daki Ticari Faaliyetlerinden Memnuniyet Derecesi

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Çok Yüksek	6	9,5	9,5	9,5
Yüksek	15	23,8	23,8	33,3
Normal	33	52,4	52,4	85,7
Düşük	8	12,7	12,7	98,4
Çok Düşük	1	1,6	1,6	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

¹⁹ Temirlan Sarlıkbekovlu, *Kırgızistan’da Siyasal Partiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, T99964), Ankara: 2001, s. 31-64.

Toplam 9 firma memnuniyet derecesini “düşük” ya da “çok düşük” olarak belirtmektedir. Bunların kümülatif oranı da % 14,3’tür. Memnuniyetlerini “normal”, “düşük” ve/ya “çok düşük” olarak belirten 42 firma, ankete katılan toplam firmaların yaklaşık 2/3’üne tekabül eder. Bu oran oldukça yüksektir ve genel bir memnuniyetsizliğin ifadesidir.

Firma temsilcilerinin Kırgızistan’daki yatırım şartlarının, ülkeye daha fazla yabancı yatırımcı çekmesi için ne derece yeterli olduğu konusundaki düşünceleri de oldukça belirgindir. 48 firma (katılımcıların % 76,1’i), şartların “çok yetersiz” ya da “yetersiz” olduğunu düşünmektedir. Yatırım şartlarının “yeterli” olduğunu ve “çok yeterli” olduğunu belirten sadece 3 adet firma bulunmaktadır. “Normal-kısmen yeterli” diyenlerin oranı ise % 19,0’dur.

Tablo 11: İşletmecilerin “Kırgızistan’daki Yatırım Şartlarının Ülkeye Daha Fazla Yabancı Yatırımcı Çekmesi İçin Ne derece Yeterli Olduğu” Konusundaki Görüşleri

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Çok Yetersiz	12	19,0	19,0	19,0
Yetersiz	36	57,1	57,1	76,2
Normal-Kısmen Yeterli	12	19,0	19,0	95,2
Yeterli	1	1,6	1,6	96,8
Çok Yeterli	2	3,2	3,2	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

Kırgız Hükümeti tarafından sağlanan vergi teşviklerinden sadece 4 firma yararlanmış; bunların dışında kalan 59 firma (% 93,7) herhangi bir teşvikten yararlanmadığını beyan etmiştir. Sadece bir firma aynı teşvikten yararlandığını iki firma ise uluslararası nakdi bir teşvikten yararlandıklarını beyan etmişlerdir(Tablo 12).

Tablo 12: İşletmelerin “Kırgız Hükümeti Tarafından Sağlanan Herhangi Bir Teşvikten Yararlanıp Yararlanmadıkları”

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Evet	4	6,3	6,3	6,3
Hayır	59	93,7	93,7	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

Tablo 13'te "Hükümet tarafından Kırgızistan'daki yabancı girişimcilere aşağıda sıralanan teşviklerin sağlanması ne derecede yararlı olur?" sorusuna "çok önemli" ve "önemli" şeklinde verilen cevaplardaki sıralama şöyledir: Birinci sırada % 96,8 ile "rüşvetin yok edilmesi ya da asgariye indirilmesi" seçeneği yer almaktadır. İkinci sırada % 92,1 ile "yasal sistemin verimliliğinin ve şeffaflığının geliştirilmesi", üçüncü sırada % 88,9 ile "polis, asker ve denetim elemanı gibi bazı kamu çalışanlarının maaşlarının arttırılması" yer almaktadır. Dördüncü ve beşinci sırayı % 85,7 ve % 82,5 ile "KDV'nin azaltılması" ve "suçlularla daha iyi mücadele edebilmek için polisin güçlendirilmesi" seçenekleri yer almaktadır. Bu seçeneklerin beşi de % 80'in üzerinde "çok önemli" ve/ya "önemli" olarak görülmektedir.

Tablo 13: İşletmecilerin Kırgızistan'daki Yabancı Girişimcilere Sağlanmasının Yararlı Olabileceği Teşvikleri Önem Düzeylerine Göre Değerlendirmeleri

Yabancı Girişimcilere Sağlanmasının Yararlı Olabileceği Teşvikler	Cevaplanmadı	Çok Önemli	Önemli	Ne Önemli Ne Önemli	Önemli	Hiç Önemli Değil	Toplam	Çok Önemli ve Önemli Oran %
Rüşvetin Yok Edilmesi Ya da Asgariye İndirilmesi	2	38	23	0	0	0	63	96,8
Yasal Sistemin Verimliliğinin Ve Şeffaflığının Geliştirilmesi	2	38	20	2	1	0	63	92,1
Bazı Çalışanların Maaşlarını Arttırmak (Polis-Asker-Denetim Elemanı v.b.)	3	27	29	3	1	0	63	88,9
KDV'nin Azaltılması	2	32	22	3	3	1	63	85,7
Suçlularla Daha İyi Mücadele Edebilmek İçin Polisin Güçlendirilmesi	1	23	29	6	2	2	63	82,5
Gelir Vergisi Oranlarının Azaltılması (Gelir-Kurumlar)	1	16	22	15	7	2	63	60,3
Vergi Kaçıranlara Karşı Daha Sert Önlemlerin Alınması	2	22	16	12	4	7	63	60,3
İşçi Sigorta Primlerinin Azaltılması (Sosyal Sigorta Ödemeleri)	2	10	17	13	18	3	63	42,9

Bunların yanında “gelir ve kurumlar vergisi oranlarının azaltılması”, “vergi kaçırana karşı daha sert önlemlerin alınması” ve “işçi sigorta primlerinin azaltılması” seçenekleri sırasıyla % 60,3, % 60,3 ve % 42,9 olarak algılanmaktadır. Gelir ve kurumlar vergisinin hali hazırda Kırgızistan’da % 10 seviyesinde olması ve asgari ücretin düşük olması nedeni ile işçi sigorta primlerinin de düşük olarak algılanması izah edilebilir.

Ancak özellikle haksız rekabeti ortadan kaldıracak bir uygulama olan “vergi kaçırana karşı daha sert önlemlerin alınması” seçeneği nispeten düşük önemde çıkmıştır. Bunun belki de tek izahı alınabilecek muhtemel sert önlemler sırasında firmaların karşılaşabileceklerini düşündükleri haksız uygulamalar olabilir. Bu nedenle bu seçeneğe teşvik edici bir uygulama olmasından ziyade nispeten tereddütü ve daha ihtiyatlı yaklaşmıştır denebilir.

Firmaların Kırgızistan’daki istihdamında % 30,2 ile % 25,4 arasında birbirine yakın oranlar ortaya çıkmıştır. 1-10 arası işçi çalıştıran firma sayısı 19 iken, 11-50 arası işçi çalıştıran firma sayısı 16’dır. Yine 9 firma 51-100 arası işçi çalıştırdığını beyan etmiştir. 100 den fazla işçi çalıştıran firma sayısı 19’dur (Tablo 14).

Tablo 14: İşletmelerin Son Bir Yılda Ortalama İstihdam Rakamları

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
1-10 Arası	19	30,2	30,2	30,2
11-50 Arası	16	25,4	25,4	55,6
51-100 Arası	9	14,3	14,3	69,8
100’dan Fazla	19	30,2	30,2	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

Kırgızistan’da faaliyet gösteren Türk firmalarında 8.000 yerli ve 1.000 T.C. vatandaşı olmak üzere toplam 9.000 civarında personel istihdam edildiği tahmin edilmektedir. 2002 verilerine göre yaklaşık 3.000 yabancı işletmenin istihdam rakamınının 16.000²⁰ olduğu kabul edilirse Türk yatırımlarının istihdam açısından önemi bir kez daha ortaya çıkar.

Kırgızistan’da vergi denetimleri Maliye Bakanlığınca yılda bir kez yapılmakta, bunun dışında değişik bakanlıklarca muhtelif denetimler yapılabilmektedir. Bu konudaki soruya verilen % 69,8 ile denetimlerin “sık sık-yılda birkaç kez” olduğunu yönündeki cevap da bunu desteklemektedir. Ancak firmaların % 25,4’ü “yılda bir kez”, %4,8’i “2-3 yılda bir kez” denetlendiklerini beyan etmektedirler (Tablo 15).

Tablo 15: İşletmelerin Devlet Daireleri Tarafından Denetlenme Sıklığı

	Frekans	Oran %	Geçerli Oran %	Kümülatif Oran %
Sık Sık - Yılda Birkaç Kez	44	69,8	69,8	69,8
Yılda Bir Kez	16	25,4	25,4	95,2
2-3 Yılda Bir Kez	3	4,8	4,8	100,0
Toplam	63	100,0	100,0	

Tablo 16’da işletmeciler Kırgızistan açısından yabancı sermaye yatırımlarını belirleyen faktörleri önem sırasına göre derecelendirmişlerdir. “Çok önemli” ve/ya “önemli” seçeneğine birlikte bakıldığında ilk üç sırada istihdam, iktisadi kalkınma ve teknoloji ve bilgi transferi yer almaktadır. İlgi çekici bir nokta “hiç önemli değil” seçeneği ilk beş faktör arasında hiç işaretlenmemiştir.

²⁰ Bayis Sabırbekov, *Çokuluslu İşletmeler, Ortak Girişimler ve Kırgız Cumhuriyetinde Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, T120701), Ankara: 2002, s. 73.

Tablo16: İşletmecilerin Kırgızistan Açısından Yabancı Sermaye Yatırımlarını Belirleyen Faktörleri Önem Sırasına Göre Derecelendirmeleri.

Kırgızistan'ı Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarına Yönelten Sebepler	Cevaplanmadı	Çok Önemli	Önemli	Ne Önemli Ne Önemli	Önemli	Hiç Önemli Değil	Toplam	Çok Önemli ve Önemli Oran %
İşsizlik Problemine Çözüm Bulmak, Yeni İstihdam Yaratmak İçin	2	35	23	3	0	0	63	92,1
Ekonomik Kalkınmasını Finanse Etmek İçin	2	27	28	5	1	0	63	87,3
Teknoloji ve Bilgi Transferi Elde Etmek İçin	3	27	25	6	2	0	63	82,5
İktisadi ve Siyasi İstikrarın Sağlanmasına Katkısından Dolayı	2	16	33	8	4	0	63	77,8
Dış Ödemeler Dengesinin Finansmanında Borçlanma Dışı Finans Bulmak İçin	3	18	28	8	6	0	63	73,0
İhracatını Arttırmak İçin	3	15	30	5	9	1	63	71,4

Tablo 17’de işletmecilerden, yabancı yatırımcıların karşılaşabileceği engelleri ya da zorlaştırıcı faktörleri, firmaları açısından önem düzeyine göre derecelendirmeleri istenmiştir.

Ancak firma temsilcilerine bu soruyu cevaplarırken Kırgızistan’da kendi karşılaştıkları, bildikleri ya da öyle olduğunu düşündükleri şekliyle cevaplayabilecekleri belirtilmiştir. Bu nedenle bu soruda da ağırlıklı olarak firma temsilcilerinin yorumları ön plandadır. Bu açıdan verilen cevaplar aşağıda incelenmiştir.

Cevaplar “çok önemli” ve “önemli” olarak birlikte değerlendirildiğinde Kırgızistan’da yaşanan en büyük ve birinci sorun % 82,5 ile “kalifiye işgücü bulmak”tır. Sadece “çok önemli” seçeneğinde de bu sorun en büyük birinci problem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Engel ve sorunlar sıralamasında ikinci sırada % 82,5 ile “iş etiğinin yeterince yerleşmemiş olması”, % 77,8 ile “siyasi ortamın istikrarsız olması”, % 73,0 ile “iktisadi ortamın istikrarsız olması” ve “rüşvetin iş kolaylaştırma ücreti adı altında günlük hayata girmesi” yer almaktadır. Devamında da % 69,8 ile “riskin yüksek olması”, % 68,3 ile “bazı sektörlerin yeterince gelişmemiş olması”, % 63,5 ile “bürokratik zorluklarla karşılaşılması”, % 57,1 ile “vergi memurlarının aşırı nüfuz kullanmaları”, % 47,6 ile de “haberleşme-iletişim-otomasyon teknolojilerinin gelişmemiş olması” seçenekleri yer almaktadır.

Tablo 17: İşletmecilerin Kırgızistan’da Karşılaştıkları Karşılaşabilecekleri Engel ve Zorlukları Önem Sırasına Göre Derecelendirmeleri.

Yabancı Yatırımcıların Karşılaşabileceği Engeller ya da Zorlaştırıcı Faktörlerin Firmanız Açısından Önem Düzeyi	Cevaplanmadı	Çok Önemli	Önemli	Ne Önemli Ne Önemli	Önemli	Hiç Önemli Değil	Toplam	Çok Önemli ve Önemli Oran %
Kalifiye İşgücü Bulmada Sorunlar Yaşanması	1	29	23	6	3	1	63	82,5
İş Etiğinin Yeterince Yerleşmemesi	2	21	31	5	4	0	63	82,5
Siyasi Ortamın İstikrarsız Olması	1	27	22	9	4	0	63	77,8
İktisadi Ortamın İstikrarsız Olması	1	24	22	9	6	1	63	73,0
Rüşvet’in “İş Kolaylaştırma Ücreti” Adı Altında Günlük Hayata Girmesi	1	20	26	13	2	1	63	73,0
Riskin Yüksek Olması (Genel Olarak Her Türlü Risk)	1	20	24	10	8	0	63	69,8
Bazı Sektörlerinin Yeterince Gelişmemiş Olması	1	16	27	11	8	0	63	68,3
Bürokratik Zorluklarla Karşılaşılması	1	17	23	10	11	1	63	63,5
Vergi Memurlarının Aşırı Nüfuz Kullanmaları	3	20	16	7	13	4	63	57,1
Haberleşme-İletişim-Otomasyon Teknik Gelişmemiş Olması	1	9	21	16	13	3	63	47,6

Tedarikçi Firmalar İle Uyumsuzluklar Yaşanması	1	6	21	16	12	7	63	42,9
Dil Bilen Güvenilir Personel Yeters.	1	13	14	6	21	8	63	42,9
Dağıtım Sisteminin Gelişmemiş Olması	2	6	20	19	14	2	63	41,3
Maliyetlerin Yüksek Olması (Nak.-Hab.vb Her Türlü Mal.)	1	5	19	12	21	5	63	38,1
Yabancı Firma Faaliyetlerini Zorlaştıran Yasal Engellerin Bulunması	2	5	19	9	22	6	63	38,1
Vergi Memurlarının Kârınızın Bir Kısmını Saklamanızı Önermesi	4	6	17	15	8	12	62	36,5
Ürünün/Hizmetin Kırgızistan Pazarına Uyarlan. Zorlukları	2	5	18	15	16	7	63	36,5
Çalışma Hayatına İlişkin Yasal Engeller	2	9	13	10	24	5	63	34,9
Bina Bulma Zorlukları İle Karşılaşılması	1	2	19	15	14	12	63	33,3
Finansal Kaynakların (Kredi vb) Kısıtlı Olması	1	3	18	10	19	12	63	33,3
Güçlü Yabancı Rakiplerin Bulunması	1	2	18	20	17	5	63	31,7
Kırgızistan Pazarı Hakkında Yeterli Bilgiye Sahip Olmaması	1	6	13	12	17	14	63	30,2
Fiyatlandırmada Zorluklarla Karşılaşılması	1	2	16	17	19	8	63	28,6
Vergi Sisteminde Farklılık Olması	2	3	13	12	29	4	63	25,4
Kârlılığın Düşük Olması	2	1	14	25	17	4	63	23,8
Güçlü Yerli Rakiplerin Bulunması	1	1	9	27	14	11	63	15,9
Döviz Kurunun Aşırı Dalgalanması	1	3	4	19	27	9	63	11,1
Dil – Din – Kültür Farklılıkları	2	3	4	16	26	12	63	11,1
Kazancın Türkiye’ye Transferinde Yasal Zorluklar	2	5	2	15	23	16	63	11,1

Listenin son on maddesi, yani engel ve zorluk olarak en az düzeyde olduğu düşünülen ve/ya “çok önemli” ve/ya “önemli” olarak algılanma-

yan seçenekler incelendiğinde, ilk üçte aynı oranlarda % 11,1 ile “dil-din-kültür farklılıklarının bulunması”, “döviz kurunun aşırı dalgalanması” ve “kazancın Türkiye’ye transferinde yasal zorluklarla karşılaşılması” seçenekleri yer almaktadır. Akabinde % 15,9 ile “güçlü yerli rakiplerin bulunması”, % 23,8 ile “kârlılığın düşük olması”, % 25,4 ile “vergi sisteminde farklılık olması”, % 28,6 ile “fiyatlandırmada zorluklarla karşılaşılması”, % 30,2 ile “Kırgızistan pazarı hakkında yeterli bilgiye sahip olmamak”, % 31,7 ile güçlü yerli rakiplerin bulunması” ve son olarak da % 33,3 ile “finansal kaynakların kısıtlı olması” seçeneği yer almaktadır.

Ulaştırma ve telekomünikasyon açısından somut bilgilere baktığımızda şu manzara görülmektedir: Ülkenin dağlık yapısı nedeniyle demiryolu yerine karayolu gelişmiştir. Sadece 370 km’lik bir demiryolu vardır. Ulaşım ağı Bişkek etrafında yoğunlaşmıştır. 21 bin km’lik karayolunun yarısı bakımsızdır. Asya Kalkınma Bankası 650 km’lik Bişkek-Oş ve Oş-İrkeştam yolunun yenilenmesini finanse etmektedir. Bişkek-Oş arasında düzenli uçak seferleri yapılmaktadır. Yüz kişiye düşen telefon sayısı Batı ülkelerinde 50, BDT ülkelerinde 12, Kırgızistan’da ise sadece 8’dir.

Sonuç ve Değerlendirme

Yabancı sermaye olgusu, dünya ülkelerinin özellikle gelişmek durumunda olan ülkeleri için hem makro sorunların çözümünde hem de ekonomik büyümenin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Özellikle günümüz itibariyle dünyada sermayenin bolladığı bir dönemde sermaye birikimi bulunmayan ülkeler için kalkınma ve istihdam sorunlarının çözümüne ayrı bir fırsat sağlamaktadır. Yabancı sermaye olgusu, gelişmekte olan ülkelerin teknoloji birikimi yetersizliğine, işsizliğe, dünya ekonomisi ile bütünleşememeye, endüstriyel gelişiminde ve mevcut potansiyellerini değerlendirmede kendi kaynaklarının yetersizliğine karşı alternatif bir kaynak sunmaktadır.

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, gittiği ülkenin sermaye birikimine ve üretim kapasitesine önemli katkılar sağlar. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler için fevkalade önemlidir. Çünkü az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ortak özelliği sermaye birikimlerinin yetersizliğidir. Esas itibariyle başka bir ülkenin sermaye birikiminden oluşan yabancı sermaye, hem başlangıçta getirdiği sermaye ile hem de elde ettiği kârları yatırıma dönüştürmek suretiyle geldiği ülkenin sermaye birikimine sahip olduğu teknoloji ile bir üst kategoride destek sağlar.

Kırgızistan dünyanın mevcut ekonomik düzenine ters düşen bir sistemin parçası iken, sistemin dağılması ile birlikte liberal kapitalist bir eko-

nomik yapıya bir anda uyum sağlamak zorunda kalan bir ülke pozisyonuna gelmiştir. Kendi ekonomik gelişmesini gerçekleştirmesi ve dünya ekonomi sistemi içerisinde bir yer edinebilmesi için reel konjonktüre uygun ekonomik politikalar geliştirmek durumundadır. Bu kapsamda ele alınması gereken çok sayıda politikadan bahsetmek mümkündür. Ancak bunlar içerisinde yabancı sermayenin kazanılmasına yönelik politikalar, özellikle geçiş ekonomisi sürecinde olan ülkeler için önemli bir lokomotif işlevine sahip olacaktır. Kendi kaynaklarını değerlendirme noktasında teknoloji ve sermaye yetersizliği sorunu yaşayan Kırgızistan yabancı sermaye konusunu öncelikle bir fırsat olarak algılamalı ve bu yönde politikalar geliştirmelidir. Böylelikle, kullanılmayan ekonomik kaynaklarını ve potansiyelini değerlendirme fırsatı yakalayacaktır. Yabancı sermaye sayesinde işsizlik, sermaye ve teknoloji yetersizliği, yönetim becerisi, ticaret tecrübesizliği gibi sorunları giderme imkânı elde edecektir.

Kırgızistan'da faaliyet gösteren Türk yatırımcılarına yönelik yapılan bu uygulama çalışması, birçok bakımdan ilgili kesimler için politik uygulamalar çerçevesinde yol gösterici niteliktedir.

Elde edilen veriler Kırgızistan'da yabancı sermayenin, başta taşıdığı potansiyeli olmak üzere, yaşadığı sorunlar, gelişmesini sağlayacak faktörler, önünde duran engeller, ekonomik etkinliği ve ürettiği katma değerleri bakımından uyarıcı, bilgilendirici ve aydınlatıcı nitelikte olup geliştirilecek stratejiler açısından önemli parametrik bir içerik oluşturmaktadır. Bir başka deyişle bu ülkedeki ekonomi otoritelerinin üretecekleri politikalara kaynaklık oluşturacak ölçüde kapsamlı detaylar içermektedir.

KAYNAKÇA

- Akdiş, Muhammed. “Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler”, İnceleme Yarışması-Mansiyon, *Dünya’da ve Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımları ve Beklentiler*, İstanbul: YASED Yayınları No:33, 1988, s. 61-90.
- Aren, Sadu. “Teknolojinin Üretimdeki Yeri ve Çağımızdaki Durumu”, *Teknoloji Transferi*, T.M.M.O.B, Açık Oturum Tam Metni, İstanbul: 1987.
- Bozkurt, Ünal. *Ekonomide Yabancı Sermayenin Yeri ve Önemi*. İstanbul: YASED Yayınları, No: 20, 1985.
- Carkovic, Maria and Levine Ross. “Does Foreign Direct Investment Accelerate Economic Growth?”, *Financial Globalization: A Blessing or a Curse*, World Bank Conference. 2002.

- Choe, Jong II. “Do Foreign Direct Investment and Gross Domestic Investment Promote Economic Growth?”, *Review of Development Economics*, 7(1). 2003. pp. 44-57.
- Değer, M. Kemal – Ö. Selçuk Emsen. “Geçiş Ekonomilerinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Ekonomik Büyüme İlişkileri Panel Veri Analizleri (1190-2002)”, *C.Ü.İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 7, Sayı 2, 2006, s. 121-137.
- Egeli, Hüseyin Avni - Ö. Selçuk Emsen. “Geçiş Ekonomilerinin Makroekonomik Performansları Ve Kırgızistan Üzerine Bir Değerlendirme”, *Manas Üniversitesi Küreselleşme ve Geçiş Ekonomileri Uluslar Arası Sempozyumu*, Bişkek: 02-04 Mayıs 2002, s. 37-63.
- Karlık, S. Rıdvan. “Türkiye’de Yabancı Sermaye Yatırımlarının Ekonomik Büyümeye Katkısı”, *Ekonomik İstikrar Büyüme ve Yabancı Sermaye*, TCMB, Ankara: 2001.
- Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi. *Kırgız Cumhuriyetinde Yatırımlar, 2001-2005*, Bişkek: Kırgız Cumhuriyeti İstatistik Komitesi Yayını, 2006.
- KITIAD (Kırgız-Türk İş Adamları Derneği Web Sitesi Veri Tabanı), www.kitiad.org.kg, Erişim: 06.03.2008.
- Kökocak, A.- Aslan, İ. “Türkiye’de Yabancı Sermayenin Sermaye Birikimine Katkısı:1980-2005”, www.mevzuatdergisi.com, Ocak 2007. Erişim: 15.03.2008.
- Mencinger, Joze. “Does Foreign Direct Investment Always Enhance Economic Growth?”, *Kyklos*, 56(4). 2003. pp. 491-508.
- OECD, *Checklist for Foreign Direct Investment Incentive Policies*, Organization for Economic Co-Operation and Development, Paris: 2003, p. 14.
- Sabırbekov, Bayış. (2002). *Çokuluslu İşletmeler, Ortak Girişimler ve Kırgız Cumhuriyetinde Uygulamaları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Ana Bilim Dalı, T120701). Ankara: 2002.
- Sarılbekkoğlu, Temirlan. *Kırgızistan’da Siyasal Partiler*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı, T99964). Ankara: 2001.
- Uras, Güngör. “Türkiye’de Teknoloji Transferi Konusunda Uygulama ve Uygulamada Ortaya Çıkan Sorunlar”, *Teknoloji Transferi Sorunu ve Türkiye*, Ankara: Türkiye Ekonomi Kurumu Yayınları, 1974, s. 39-48.
- Yıldız, Seyfi –Yaşar Ayyıldız. “Kırgızistan’da Yabancı Sermayenin Gelişimi ve Ekonomik Etkileri”, *V. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi*, 11-13 Haziran 2007, Calalabat/Kırgızistan.